

ЧОРНА В. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права і процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 35.078.1

СПЕЦИФІКА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

У науковій статті на основі використання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання розкрито специфіку методологічного дослідження обмежень в адміністративному праві. Визначено поняття методології дослідження обмежень в адміністративному праві.

Ключові слова: метод, методологія, обмеження, адміністративне право, гносеологія, онтологія.

В научной статье на основе использования философских, общенаучных и специальных методов научного познания раскрыта специфика методологического исследования ограничений в административном праве. Определено понятие методологии исследования ограничений в административном праве.

Ключевые слова: метод, методология, ограничения, административное право, гносеология, онтология.

In this scientific article, based on the use of philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge, the specifics of the methodological study of restrictions in administrative law are revealed. The concept of the methodology of the study of restrictions in administrative law is defined.

Key words: method, methodology, limitation, administrative law, gnoseology, ontology.

Вступ. Першовизначальним поняттям, до якого звертаються науковці під час визначення сутності, змісту й правової природи будь-якого поняття чи явища, є визначення методології наукового дослідження. Проблема визначення методології дослідження є важливою і складною, адже від того, наскільки логічно, повно та об'єктивно правильно будуть підібрані методи наукового дослідження, залежить і якість результату, його наукова цінність. На означену проблему звертають увагу науковці та представники різних наукових шкіл незалежно від своєї концептуальної позиції. Методологію в загальному вигляді потрібно розглядати з позиції ідеологічної, онтологічної та гносеологічної концепцій пізнавального процесу.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей методології дослідження обмежень в адміністративному праві.

Результати дослідження. Дослідження категорії методології є складним, оскільки різні наукові праці містять неоднакові дефініції цього поняття й під час вивчення більшою мірою приділяють увагу не теоретичним засадам методології, а методам, які використовуються під час певного тематичного наукового дослідження, що, відповідно, схиляє визначення цього поняття в певний напрям залежно від предмета дослідження. Наприклад, Р.А. Атаханов, В.І. Загвязінський і П.Я. Попковська не розмежовують такі поняття, як «методологія» та «методи дослідження», а ототожнюють і синонімізують їх [1, с. 41; 3, с. 59]. На нашу

думку, поняття «методологія» та «метод» є поняттями одного змісту, однак методологія є загальним, а метод є частиною, відповідно, ці поняття можна співвідносити як ціле й частину.

У загальному вигляді вітчизняна юридична наука розглядає методологію як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження та здійснюється вибір комплексу пізнавальних засобів, методів, прийомів.

В.І. Загвязінський пропонує розглядати методологію як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. У науковому пізнанні істинними повинні бути не лише отримані науково обґрунтовані результати – нові знання, а й шлях до цих знань – методологія (механізм отримання нових даних). Уважаємо, що, як і будь-який механізм, механізм-методології складається з елементів, які дають можливість йому реалізовуватися, в цьому випадку маємо на увазі саме методи як складові елементи механізму методології.

І.В. Табарін узагальнено визначає методологію як систему прийомів, способів і засобів, що становлять методи пізнання, об'єднані в певну систему, та використовуються нерозривно в процесі конкретних наукових досліджень для отримання нових знань [2, с. 565].

Р.М. Лукич досить вузько тлумачить поняття методології та пропонує розуміти методологію як учення про методи правотворчості й правозастосування [3, с. 24].

В.Н. Протасов подвійно трактує поняття «методологія»: по-перше, як учення про метод; по-друге, як систему методів, підходів, способів, що використовуються в тій чи іншій науці, теорії для досліджень [4, с. 29]. Така правова позиція науковця дає змогу дослідити це поняття в напрямі від загального до конкретного.

К.Д. Петраєв вважає методологію системою сутнісних аспектів світогляду й теорії (або низки теорій), якими визначені дослідницькі принципи науки [5, с. 8].

Теоретик права П.М. Рабінович відзначає, що методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [6, с. 618].

Дослідження методології із системних позицій дали змогу Е.Г. Юдіну зробити висновок про чотири рівні методологічного знання: а) філософський, б) загальнонауковий; в) конкретно науковий; г) методика й техніка дослідження [7, с. 40-44].

Узагальнення змісту наведених понять, на нашу думку, дає можливість дійти висновку: 1) методологія й метод співвідносяться між собою як ціле й частина цього цілого, як загальне й окреме, як система та її компонент; 2) методологічне знання існує у вигляді сукупності філософських, загальнонаукових, спеціальних методах наукового пізнання; 3) методологія нерозривно пов'язана з вибором техніки опанування нових знань про предмет чи явище; 4) методологія наукового пізнання обмежень в адміністративному праві є частиною в сукупності методологій галузевих наук і відбиває основні риси цієї системи та її інструментарій.

Підсумовуючи вищевикладене, у межах розгляду конкретної проблематики вважаємо за необхідне запропонувати авторську дефініцію поняття **«методологія дослідження обмежень в адміністративному праві»**, що варто розуміти як *фундаментальне поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, засобів, форм, технік здійснення організації наукового пізнання обмежень в адміністративному праві*.

Головними ситемоутворювальними елементами методології як загальнотеоретичної категорії слугують саме певні загальнонаукові та спеціальні методи, котрі також є різноманітними, як і потенційні напрями наукових досліджень, що можна класифікувати за різними критеріями.

Отже, структурним компонентом поняття методології є метод. «Метод», як, відповідно, і поняття «методологія», грецького походження й перекладається як спосіб, шлях дослідження. Це знаряддя суб'єкта, яке використовується ним з метою пізнання об'єкта. У науці, у науковій діяльності – це знання, за допомогою якого добувається нове знання. Тобто один і той же фрагмент знання може розглядатися: а) як теорія, як розроблювальне знання; б) як метод – знання, за допомогою якого розробляється теорія [8, с. 65-67]. У будь-якому випадку метод є інструментом оволодіння знаннями про досліджуване поняття чи явище в науковій площині.

З огляду на вищенаведені теоретичні положення, вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці основних методів, що використані в нашому дослідженні.

Дослідження сутності поняття обмеження в адміністративному праві, безперечно, потребує застосування загальнофілософських методів наукового пізнання, що дає можливість визначити обмеження з онтологічного боку як такий логічний ланцюг: свобода – обов'язок; обмеження – всюдозволеність; видовими поняттями обмеження є засіб, заборона, самообмеження, засіб охорони, стримування, форма дії й існування членів суспільства, спосіб правового регулювання.

Метод діалектичного матеріалізму є одним із філософських методів, що використовується в тому числі й для пізнання загальнотеоретичних категорій. Його застосування під час дослідження обмежень у праві дає змогу вести мову про обмеження як полігалузеве поняття, яке має місце в кожній без винятку галузі права (адміністративному праві, кримінальному праві, цивільному праві, трудовому праві, сімейному праві, екологічному праві та інших галузях права), а також про місце обмежень у кожній без винятку сфері суспільного життя як у публічному-правовому праві, так і в приватноправовому праві. Також використання цього методу дає змогу співвідносити поняття обмеження з правовими категоріями: «правові обмеженнями», «адміністративно-правовими обмеженнями», «обмеження прав і свобод громадян», а також з іншими юридично-галузевими утвореннями в умовах постійного розвитку, забезпечуючи матеріалістичний підхід до зазначених явищ.

Застосування матеріалістичної діалектики припускає сходження від абстрактного до конкретного. В.С. Швирев указує на те, що сходження від абстрактного до конкретного у філософській літературі іноді називають методом, а іноді – принципом [9, с. 93-94].

Метод абстрагування означає відвернутися від багатства змісту конкретного явища, свідомо упустити з виду численні сторони й риси явища, але виявити типове, найбільш характерне й істотне в явищі, визначити закони, за якими воно існує, тобто розкрити його як наукову категорію [10, с. 37-45]. Завдяки абстрактним поняттям, що пов'язані логічною системою правової теорії, є можливість виразити правову дійсність у всій її повноті й конкретності [11, с. 84]. Отже, без абстракції вийти на категоріальний рівень освоєння дійсності неможливо. Застосування методу абстрагування під час дослідження обмежень в адміністративному праві допомагає визначити місце адміністративно-правових обмежень у системі засобів адміністративного права, виокремити ознаки та особливості адміністративно-правових обмежень, систему принципів регулювання адміністративно-правових обмежень, виокремити й дослідити окремі адміністративно-правові режими обмежувального спрямування, а також запропонувати понятійно-категоріальні дефініції.

Використання *методів аналізу й синтезу* полягає в дослідженні поняття чи явища в процесі сходження від конкретного до абстрактного, найтіснішим чином пов'язано з взаємодоповнюючими один одного методами – аналізом й синтезом. Виявляючи діалектичний взаємозв'язок між ними, зазначимо, що аналіз і синтез навряд чи можна прийняти за окремі, уособлені способи пізнання. Вони існують лише разом, бо є сутністю, двома частинами, двома моментами одного повного пізнання. Кінцевий результат пізнання завжди представлений діалектичною єдністю аналізу й синтезу. Використання методу аналізу дає змогу в повному обсязі просканувати сутність досліджуваної категорії, тоді як метод синтезу допомагає виокремити цінність у досліджуваному понятті чи явищі. Цей метод використано під час дослідження змісту обмежувальних норм адміністративного права, визначення адміністративно-правових інститутів обмежувального спрямування, виокремлення видів і системи адміністративно-правових обмежень, унесення пропозицій щодо імплементації обмежувальних практик зарубіжних країн у законодавство України.

Історико-матеріалістичний метод тісно зв'язаний із методом діалектичного матеріалізму. Фактично він являє собою історичний підхід із позицій діалектичного матеріалізму. Цей метод вимагає конкретно-історичного підходу до правових категорій, норм і юридичної практики. Історична обумовленість правових категорій та інститутів дає можливість краще зрозуміти їх зміст, джерела й перспективи розвитку. Застосування історико-матеріалістичного методу в дослідженні обмежень в адміністративному праві дало змогу співвіднести поняття «правові обмеження» та «обмеження прав» як рід і вид, виокремити відмінні риси цих понять; здійснити генезис адміністративно-правових обмежень і виокремити чотири історичні періоди становлення обмежень в адміністративному праві: 1) первісний період

(IV-I ст. до н.е.); 2) період феодальний (V-XVII ст.); 3) тоталітарний період (XVIII-XIX ст.); 4) сучасний період (XX ст. й дотепер).

Структурний метод полягає в установленні структури як сукупності відносин. У такому понятті структуру розуміють не просто як «скелет» об'єкта, а як сукупність правил, за якими шляхом перестановки елементів структури можна отримати інші об'єкти [12, с. 657]. У рамках структуралізму на перше місце виходять не діахронічні, а синхронічні дослідження об'єкта, вивчення його устрою, вичленовування складових частин і стійких зв'язків між ними. Метод структуралізму широко застосовується в процесі дослідження видів і системи адміністративно-правових обмежень, а також характеристики нормативно-правового регулювання адміністративно-правових обмежень.

Функціональний метод застосовується для вивчення функцій, що належать структурним утворенням. Під час його використання досліджується реальна діяльність державних органів чи окремих осіб у ході втілення в життя правових розпоряджень. Процес практики функціонування можна, наприклад, вивчити під час дослідження адміністративно-правових обмежень у предметі адміністративного права, визначення сутності відносин адміністративно-правових обмежень, а також розкриття змісту реалізації обмежувальних норм адміністративного права. У результаті застосування функціонального методу визначається, наскільки в Україні захищаються права, інтереси та свободи громадян у результаті реалізації адміністративно-правових обмежень.

Метод системного аналізу (або системний підхід) сьогодні розглядається як універсальний інструмент пізнавальної діяльності. Фактично він набрав статусу загальнонаукового принципу. Підвищена увага до системного методу пояснюється його відповідністю сучасним закономірностям розвитку науки. В умовах інформаційного вибуху він став інструментом, що відкриває шлях подолання протиріччя між зростанням кількісних характеристик інформаційних потоків та обмеженими можливостями сприйняття інформації. Таким шляхом є системна організація знання [13, с. 28].

Загадка системного методу, а також його теоретична і практична експансія пояснюються тим, що найбільш ефективним описом будь-якого об'єкта є його опис як системного утворення за допомогою інтеграції й систематизації інформації про цей об'єкт [14, с. 12-18].

Отже, використовується не вся й не будь-яка інформація, а лише інформація, що відбиває інтегративну якість об'єкта (системи). Системний метод дає змогу мати об'єктивні та коректні знання про об'єкт і предмет дослідження за наявності мінімальної за кількісними показниками інформації.

Як відзначає В.П. Кузьмін, розходження сумативних і цілісних безлічей складається у феномені інтеграції. Інтегрованість забезпечує згуртованість частин у ціле, причому в результаті такої згуртованості властивості частин модифікуються й виявляються як якісно інші властивості, характерні для наявної цілісності та відмінні від властивостей окремих елементів [15, с. 305]. Водночас система, завдяки своїм фундаментальним якостям (організованість, цілісність, складність, функціональна анізотропність, інерційність), є функціонально рухомим утворенням, а її категорії – методологічним алгоритмом пізнання [16, с. 27].

Системний метод під час його застосування для пізнання обмежень в адміністративному праві дає підстави розглядати цей інститут адміністративного права як утворення з інтеграційними якостями, яке має відповідні умови для саморозвитку, притаманну лише йому особливості й функціональність.

Синергетичний метод. Дослідження розвитку відкритих складних систем під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів детермінували проблему їх самоорганізації. Саме для позначення процесів самоорганізації стали вживати термін «синергетика».

Кут зору синергетики – це виявлення в процесі досліджень систем спонтанно утворених структур, структур, що утворилися в результаті самоорганізації. Отже, сутність синергетичного підходу як загальнонаукового методу полягає в тому, що він пояснює виникнення систем здатністю явищ і процесів до спонтанної (такої, що не зумовлена їх попереднім розвитком) самоорганізації. Цей метод використано під час дослідження еволюції адміністративно-правових обмежень у законодавстві зарубіжних країн.

Інтуїтивний метод належить до тих ірраціональних якостей людини, що дають змогу знайти й поставити проблему, вирішення якої призводить до нових відкриттів і досягнень

там і тоді, де й коли суто раціональні методи неспроможні. Інтуїція найчастіше допомагає вибрати з безлічі наявних правильний шлях вирішення завдання.

Як відзначає Н.Н. Моїсєєв, з перебігом часу в центральній нервовій системі починають з'являтися нові властивості мислення – виникає здатність «здогадуватися». Цей феномен нам багато в чому неясний. І якби він був один раз зрозумілий, то це мало б не тільки величезне значення для пізнання природи мислення, а і різноманітні практичні наслідки [17, с. 59].

Логічно, що цей метод застосовано в кожному без винятку підрозділі дисертації, адже інтуїція сприяє суб'єктивності пізнавальної діяльності, приводячи у визначених випадках до якісних проривів у пізнанні дійсності.

Порівняльно-правовий метод прийнято вважати суто юридичним. Він призначений, щоб виявити загальні тенденції й закономірності правового розвитку, що притаманні різним галузевим утворенням у межах однієї держави, і зафіксувати їх прояв у специфічних умовах окремих країн. Порівняльно-правовий метод вимагає використання спеціальних прийомів дослідження, що задаються характером об'єкта, наприклад, нормативним характером права [18, с. 6-38].

Застосування порівняльно-правового методу залишається до теперішнього часу досить складним завданням, вирішення якого потребує врахування значної кількості різноманітних факторів (правової культури відповідних країн, структури законодавства, юридичної інфраструктури, національно-правових концепцій тощо). Використовуючи порівняльний метод, варто точно витримувати методологічні підходи, дослідницькі принципи, враховувати прийоми юридичної техніки [19, с. 54-60] та особливості національних традицій, правову культуру і правову свідомість.

Використання зазначеного методу в процесі дослідження обмежень в адміністративному праві дає змогу врахувати тенденції розвитку відповідного законодавства в державах із близькими до України правовими системами, уникнути некоректних рішень, запозичити позитивний досвід законотворення [20, с. 44-47], дослідити еволюцію адміністративно-правових обмежень у законодавстві зарубіжних країн і на підставі проведеного дослідження запропонувати імплементацію окремих обмежувальних практик зарубіжних країн у законодавство України.

Метод тлумачення та герменевтики. Обговорюючи співвідношення понять «тлумачення» і «герменевтика», варто виходити з того, що проблеми тлумачення розглядаються в межах юридичної герменевтики через категорії «пояснення», «сенс», «розуміння», «текст», «мова», «інтерпретація», «герменевтичне коло». Герменевтика (грець. *hermeneuo* пояснюю, тлумачу) – це мистецтво тлумачення текстів, які ґрунтуються на граматичному дослідженні мови, вивченні конкретних жанрів і стилів літературних творів і пов'язаних із ними історичних подій. У філософській думці існують також погляди на герменевтику як на мистецтво та/чи вчення про розуміння і тлумачення не лише текстів, а й дій людей і результатів цих дій. Інтерес до герменевтики виникає там, де є непорозуміння, розбіжність у думках, недостатнє розуміння.

Витоки герменевтики знаходяться в давньогрецькій філологічній герменевтиці та релігійній екзегетиці. Так, у давньогрецькій філології герменевтика – це мистецтво тлумачення текстів, пов'язане із завданням пошуку сенсу літературних, релігійних, філософських та історичних творів, розуміння яких було ускладненим через їх давність, фрагментарний характер або насиченість іншомовними словами й багатозначною символікою. Текст розглядався, з одного боку, як єдність граматики, стилю й змісту, а з іншого – як частина щодо цілого (всієї творчості автора), що давало змогу атрибутувати твори невідомого походження. Однак існує думка, що першою системою інтерпретації була кабалістика, яка тлумачила Старий Завіт, а вже потім виникають антична та християнська герменевтики [21, с. 14].

Герменевтичний метод Шлейєрмахера припускає, зокрема, єдність граматичної та психологічної інтерпретацій, принцип взаємозв'язку частини й цілого під час розуміння текстів, залежність розуміння від знань автора та розуміння несвідомого в його творчості [22, с. 53].

Метод герменевтики і тлумачення використано під час тлумачення змісту обмежувальних норм адміністративного права, розкриття змісту й особливостей адміністративно-правових режимів обмежувального спрямування, характеристики нормативно-правового регулювання адміністративно-правових обмежень.

Отже, застосування вищезазначених методів дало змогу повною мірою визначити ключові понятійно-категоріальні дефініції обмежень як інституту адміністративного права.

Водночас відзначимо, що розглянуті методи не вичерпують методологічного розмаїття підходів до пізнання сутності обмеження в адміністративному праві.

Висновки. Отже, ураховуючи викладене, можна відзначити, що пошуки методологічних засад дослідження обмежень в адміністративному праві здійснюються за такими напрямками: вивчення наукових праць відомих науковців, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення окремих аспектів обмежень в адміністративному праві; аналіз наукових праць провідних учених, які одночасно із загальними проблемами своєї сфери досліджували питання досліджуваного інституту адміністративного права; узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали означену проблему; здійснення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї; аналіз концепцій у цій сфері наукової та практичної діяльності українських учених і практиків; вивчення наукових праць зарубіжних науковців і практиків; узагальнення зарубіжного досвіду адміністративно-правових обмежень.

Список використаних джерел:

1. Загвязинский В.И., Атаханов Р.А. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Москва: Academia, 2001. 207 с.
2. Табарин И.В. Современная теория права: новый научный курс: монография. Москва: Самиздат, 2008. 624 с.
3. Лукич Р.М. Методология права. Москва: Прогресс, 1981. 304 с.
4. Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории государства и права. 2-е изд., доп. Москва: Юрайт-М, 2001. 346 с.
5. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки. Киев: Вища шк., 1971. 163 с.
6. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: у 6 т. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2001. Т. 3. С. 618-619.
7. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. Москва: Наука, 1978. 391 с.
8. Тосака Дзюн. Теория науки. Москва: Наука, 1983. 192 с.
9. Швырев В.С. Восхождение от абстрактного к конкретному. Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
10. Горский Д.П. Вопросы абстракции и образования понятий. Москва: Изд. АН СССР, 1961. 351 с.
11. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва: Юридическая литература, 1976. 265 с.
12. Грецкий М.Н. Структурализм. Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
13. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. Москва: Мысль, 1978. 272 с.
14. Протасов В.Н. Что и как регулирует право. Москва: Юристъ, 1995. 96 с.
15. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. 3-е изд., доп. Москва: Политиздат, 1986. 397 с.
16. Винограй Э.Г. Основы общей теории систем. Кемерово: КемТИПП, 1993. 339 с.
17. Моисеев Н.Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность. Вопросы философии. 1989. № 8. С. 56-64.
18. Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. 2-е изд., доп. Москва: Высшая школа, 1978. 199 с.
19. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. Москва: Норма, 1996. 432 с.
20. Колпаков В.К. Досвід Росії і Казахстану щодо реформування законодавства про адміністративну відповідальність. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 11. С. 44-47.
21. Квіт С.М. Основи герменевтики: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 192 с.
22. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. Москва: МГУ, 1991. 191 с.

